

Article Arrival : 28/11/2020

Published : 10.01.2021

Doi Number <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.2806>Reference Keskin, Ö.A. (2021). "Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Yakın Dönem Siyasi Hayatına Etkisi Bakımından II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İaşe Meselesi" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:7, Issue:76; pp:215-228.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİNİN YAKIN DÖNEM SİYASİ HAYATINA ETKİSİ BAKIMINDAN II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE İAŞE MESELESİ

The Issue of Subsistence in the Second World War Years in the History of the Republic of Turkey in terms of impact on the Near-Term Political Life

Öğr. Gör. Dr. Ömer Ali KESKİN

Kırıkkale Üniversitesi, omeralikeskin@hotmail.com, omeralikeskin@kku.edu.tr, Kırıkkale/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0463-4433>

ÖZET

İaşe, özellikle ekonomik kriz dönemlerinin ve savaş yıllarının en önemli konularından biri olmuştur. Hatta, zaman zaman krizin kendisi olarak da ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, gerek Osmanlı tarihi ve gerekse Cumhuriyet tarihi boyunca oluşan ekonomik kriz dönemlerinde ve savaş yıllarında bu konuda oldukça titiz ve planlı çalışmalar yapılmıştır. İaşe sorununun çözülmesi için yoğun çabalar harcanmıştır. Cumhuriyet tarihinin en önemli iaşe sorunlarından biri II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı şartlarda yaşanmıştır. Bu bakımdan, özellikle 1940'lı yıllarda oluşan iaşe krizi, üzerinde düşünmeyi ve çözümüne yönelik çalışmalardan ders çıkarmayı gerektiren özelliklere sahiptir. Savaşın getirdiği olağanüstü şartlar ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan iaşe meselesi çok önemli kararların alınması, yoğun ve kararlı çalışmaların yapılması ve aynı zamanda gelecekte oluşabilecek her türlü olumsuzluğun da planlama içine konularak sorunun çözümü için adım atılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan, II. Dünya Savaşı süresince Türkiye'de iaşe ile ilgili ortaya çıkan açıkları kapamak, mevcut imkanları ölçülü ve temkinli kullanmak ve hem asker hem de sivil kesimin sorunlarını çözmek adına birçok çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların eksik tarafları olduğu gibi zaman zaman olumlu yanları da görülmüştür. Bu makale nitel çalışma yöntemi temelinde, II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ortaya çıkan ve Cumhuriyet tarihinin yakın döneminin şekillenmesine önemli düzeyde etki eden iaşe meselesini ele almaktadır. İaşe meselesinin ortaya çıkışı, etkileri, çözümüne yönelik olumlu çalışmalar ve eksik kalan yönleri ile meselenin Cumhuriyet tarihinin yakın döneminin şekillenmesindeki etkisi değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türkiye Ekonomisi, İaşe Meselesi, II. Dünya Savaşı,

ABSTRACT

Subsistence has been one of the most important issues of the economic crisis and war years. In fact, it has emerged from time to time as the crisis itself. In this respect, very meticulous and planned studies have been carried out on this subject during the economic crisis periods and war years, both during the Ottoman history and throughout the history of the Republic. Intense efforts have been made to resolve the subsistence problem. One of the most important food problems in the history of the Republic, II. It has been experienced under the conditions created by the World War. In this respect, the food crisis that occurred especially in the 1940s has characteristics that require reflection and learning from studies aimed at its solution. The extraordinary conditions brought about by the war and the food issue that emerged as a result of this made it necessary to take very important decisions, to make intensive and determined studies, and to take steps to solve the problem by putting all kinds of negativities that may occur in the future into planning. In this regard, II. During World War II shut out the vulnerabilities related to subsistence in Turkey, restrained and cautious use of existing facilities and both soldiers have been many studies in order to solve the problems of the civil sector. These studies have not only lacks but also positive aspects from time to time. This study, on the basis of qualitative study method, II. World War II important period in the history of the formation of the close of the year in emerging and the Republic of Turkey affecting subsistence level is addressing the issue. It also evaluates the emergence of the subsistence issue, its effects, positive efforts to solve it and its missing aspects, as well as the impact of the issue on threecent period of the Republic's history.

KeyWords: History of the Republic of Turkey, Turkey Economy, Subsistence Problem, World War II

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sürdürülen siyaset ve yapılan uygulamaların etkisiyle şekillenmiştir. Bu etkiyi sağlayan önemli unsurlardan biri de ekonomidir. Ekonominin güçlü olmasının veya zayıf bulunmasının, Cumhuriyet yakın tarihindeki yansımaları oldukça belirgin olmuştur. Tek Parti döneminin siyaseti içinde ekonomiye karşı takınılan tavır, tatbik edilen uygulamalar ve buna bağlı olarak yaşanan gelişmelerin hem Tek Parti'ye hem de yeni oluşan siyasi partilere etkisi önemli olmuştur. Millet'in hafızasında kötü ekonomik yönetime karşı verilen ortak tepkinin yıllarca aynı sonucu verecek şekilde standartlaşması birçok benzer konuda aynı sonuçların yaşanmasına neden olmuştur. Bu gün de söylendiği gibi, halk tarafından, hükümetlerin birçok siyaseti tolere edilebilirken, ekonomide yaşanan kötü gidiş ve buna yönelik alınan etkisiz çözümlerin siyasi yönetimi sonlandıracak kadar etkili olduğu ve tolere edilmediği oldukça açık olarak izlenebilir özelliğe sahiptir. Bu bakımdan, Cumhuriyet tarihi boyunca oluşan ekonomik krizler halkın siyasi kararlarında önemli olmuş ve etkili sonuçlar doğurmuştur. Bu genellemeler açısından bakıldığında II. Dünya Savaşı yılları da önemli gelişmelerin ortaya çıktığı ve bu gelişmelerin hem toplumsal hem de siyasal sonuçlar doğurduğu görülür. Bu bakımdan bu dönem üzerinde çalışılacak önemli bir tarihsel kesit olarak öne çıkar.

Türkiye Cumhuriyeti, II. Dünya Savaşı başladığı andan itibaren tarafsızlığını koruyarak farklı bir politika izlemiş ve 26 Haziran'da müttefiklerine savaş dışı kalacağına dair resmen bildirimde bulunmuştu (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2005: 347). Buna rağmen ülke, 1940'lı yıllarda, her ne kadar fiilen olmasa da dolaylı yollardan savaş koşullarını yaşamıştı. Bu bakımdan, savaş ortamında bulunan Türkiye'nin ekonomik açıdan yaşadığı büyük krizin getirdiği sonuçlar oldukça önemli olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında dünyada oluşan ekonomik çıkmaz ve buna bağlı olarak Türkiye'nin de etkilendiği süreç asıl olarak "iaşe meselesi" etrafında oluşan ana sorunları beraberinde getirmişti. Bu bakımdan iaşe meselesi, ele alınacak önemli bir konu olarak, yarattığı sıkıntıların ve buna bağlı olarak oluşan temel sorunların önemli bir parçası olmuştur. İaşe meselesi asıl itibarıyla ilk olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkmış değildi. Cumhuriyet dönemi öncesinde Osmanlı'nın son yıllarında yaşanan 10 yıllık savaş boyunca, ayrıca Milli Mücadele döneminde ve 1929 dünya büyük buhranında bu tür sorunlar oldukça belirgin olarak görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin son on yılının hemen hemen tamamını kapsayan bir savaş dönemi yaşanmıştı. 1912'de başlayan Trablusgarp Savaşı ve ardından Balkanlarda başlayarak 1913'de Edirne'nin kurtarılması sonrası biten Balkan Savaşı'ndan kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı ile yeniden bir krizin içine girilmişti. Ard arda gelen savaşlar, büyük oranda darbe almış ekonomiyi daha da geri götürmüş, enflasyonun arttığı bu dönemde hayat pahalılığı üst seviyelere yükselmişti. Ekmek vesikaya bağlanmış ve karaborsa her tarafa yayılmıştı. İş gücü, askeri seferberlikler nedeniyle asgari düzeye inmiş, bu da üretime etki etmişti. (Çavdar, 2003:125-126,128). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan büyük savaşların getirdiği ağır yüke bağlı olarak 30 Temmuz 1918'de İaşe Nezareti kurularak harbin sonuna doğru ortaya çıkan temel iaşe sorunları çözülmeye çalışılmıştı. İaşe Nazırı olarak Kara Kemal önemli çalışmalar yapmıştır. Yapılan önemli çalışmalara rağmen, Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılmasının da etkisiyle, 20 Ocak 1919'da sistemin lağvedildiği görülür. Askeri iaşe sorunu ise Osmanlı Devleti'nin Askeri Levazım Dairesi Reisi İsmail Hakkı Paşa tarafından büyük oranda çözülmeye çalışmış ve bu konuda yoğun çalışmalar yapılmıştır. (Keskin, 2018: 33).

Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin önderleri de birçok bakımdan olduğu gibi ekonomik açıdan ve özellikle iaşe temini bakımından önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Milli Mücadele'de asıl olarak asker, silah ve diğer imkansızlıklar için çeşitli tedbirler alınsa da sorunların çözümü amacıyla asıl olarak vergiler konusuna ağırlık verilmiştir. Bu nedenle Meclis ilk kanun olarak bir cümleden ibaret "Ağnam resminin sabıki misillü dört misli olarak istifasına karar verildi"¹ şeklinde bir bildirimle konunun önemini ortaya koymuştur. Düyun-u Umumi'nin Anadolu'da topladığı vergilerin Ankara Hükümeti'ne akarılması sağlanmış, Meclis ayrıca Tütün Rejisi'nin tüm gelirlerine de el koymuştur. Kuvayı Milliye için silah temini, nakliye, iaşe gibi ana sorunlar önde gelen

¹ Ağnam Resmi Kanunu: 24 Nisan 1336 (Ceride-i Resmîye'de neşr ve ilanı; 7 Şubat 1337)

meseleler olmuştur. Bu meseleler “Nakdi ve Ayni Teberru”² yoluyla çözümlenmişti. Böylece iâşe ve askeri katılım konusunda sıkıntı yaşanmaması sağlanmaya çalışılmıştı. Yine de bağışların toplanmasında eşitsizlik ve düzensizlikler mevcuttu. Bu da önemli şikaytlere neden oluyordu. Bu sıkıntılar da yerel kongrelerde giderilmeye çalışılmıştı (Çavdar, 2003:137-140).

Milli Mücadele döneminde ordunun oluşturulması ve idamesi önemli mali kaynaklar gerektirmişti. İâşe sorunu temelde paraya dayanıyordu. Milli Mücadeleciler bu konuda oldukça zor zamanlar geçirmişti. Gerek, Erzurum Kongresi’nde sağlanan bağışlarla kongrenin gerçekleştirilmesi gerekse dönemin Milli Mücadele liderlerinin para sorununun varlığını önemle ifade etmeleri bu sorunun varlığını göstermesi bakımından önemliydi. Erzurum Kongresi’nin yapılabilmesi için 1500 lira toplanabilmişti. Sivas yollarına düşüldüğünde elde sadece 80 lira kadar para vardı. Mustafa Kemal parasal yeni sorunların ortaya çıkması konusuna ilişkin Mazhar Müfit Kansu’ya “Evet bir de para meselemiz var” derken acı gerçeği de ifade etmişti. Milli Mücadele süresince mali kaynak meselesi hep varolagelmisti. Bu konu önemli bir mesele olarak varlığını uzun süre hissettirmişti (Çavdar, 2003:137 ; Bakanlar, 1994: 33).

1912-1922 arası süren aralıksız savaş boyunca yıkım ve yoksulluk yeni cumhuriyetin kurulmasıyla giderilecekti. Fakat bu yıkım ve yoksulluk eleştirilerin zamanla yeni cumhuriyet yönetimine yönelmesine neden oldu. Hiç şüphesiz Cumhuriyet yönetimi iktisadi ve sosyal alanda birçok çalışmalar yapmıştı. Fakat yine de 1920’li yılların sonuna doğru önemli sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Geçmişten gelen birikimlerin bir payı olmakla birlikte 1929 Dünya krizinin de etkisiyle oluşan yeni durumda henüz kurulmuş olan Serbest Fırka’nın kısa zamanda büyük bir kitleye hitap eden parti durumuna gelmesi gözden uzak tutulmaması gereken bir mahiyet arz ediyordu. Bu, CHP ve onun yöneticilerine karşı oluşan memnuniyetsizliğin açık bir tezahürüydü (Çavdar, 2003:140).

1929 krizinin etkilerinin Cumhuriyet tarihi içinde büyük ve önemli sonuçları olsa da bu sorun belli bir mekanizma çerçevesinde çözülebilmştir. Fakat 1939’da başlayan II. Dünya Savaşı’nın getirdiği zorlukların ülke ekonomisine ve bunun bir sonucu olarak da ülke siyasetine etkisi önemli düzeylere ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’nin en önemli ekonomik ve sosyal sorunu iâşe meselesi olarak öne çıkmış ve bu sorunun çözümüne yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştı.

2. II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ İKTİSADİ DURUM

Türkiye’de İâşe tarihinin Cumhuriyet dönemine yansıyan en önemli süreci 1940’lı yıllarda yaşanmıştır. Bu bakımdan gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında oluşan olağanüstü şartlar ve bu şartların da etkisiyle devlet düzeninin henüz sağlanmadığı dönemlerde iâşe başlıca meseleler arasında yer almış, fakat asıl olarak savaş ve ekonomik kriz dönemlerinde en önemli konu haline gelmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’nin, savaşa girmemiş olmasına rağmen, sürekli teyakkuz halinde bulunması ve buna bağlı olarak askerin ve sivil halkın temin etme zorunluluğu olan iâşesi çok ciddi bir sorun olmuştur.

Türkiye ekonomisinin, 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin de etkisiyle, resesyona girmesi, kırsal alanda yerleşik olanların kendi içine kapanık yaşamaya başlaması, işsizliğin yaygınlaşması gibi temel önemli problemleri ortaya çıkmıştı (Parasız, 2004:34-36). Buna rağmen asıl olarak savaş şartlarının getirdiği yükün verdiği ağırlık altında II. Dünya Savaşı dönemi bütün bu sıkıntıların üstüne iâşe meselesi gibi önemli bir sorunu da eklemiştir.

Benzer bir durumun Birinci Dünya Savaşı öncesinde de ortaya çıktığı tarihi bir gerçektir. Zira, Balkan Savaşları’ndan çıkmış halkın yoksulluğu ve özellikle köylerde dış dünyayla ilişkiyi kesmiş bir hayatı vardı. Köy ekonomisi kapalıydı ve ürünler ancak geçimlik üretim düzeyinde üretiliyordu. Bu da üretimde yenilik ve gelişimi düşünmeden sadece kendi ihtiyacını üreten bir tarım topluluğunu ortaya çıkarmıştı.(Çavdar, 2003:106). Birinci Dünya Savaşında, savaşın getirdiği kıtlık ve hem savaş durumunun hem de seferberliğin oluşturduğu ağır yük gıda maddeleri ve askeri malzemelerin dağıtım konusunda siyasi kontrolün artmasına neden olmuştu. Bu da devletin doğrudan bu alana müdahalesi anlamı taşımaktaydı. (Keyder, 2007: 83).

² “Nakdi ve Ayni Teberru” olarak istenen bağışların miktarı ve cinsi Kuvayı Milliye, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri tarafından belirlenmekteydi (Çavdar, 2003:137).

Osmanlı Devleti'nin yıkılacağı anlaşıldığı sırada Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele çok büyük ekonomik zorlukların bulunduğu bir ortamda doğmuştu. Uzun bir savaş döneminden sonra Milli Mücadele bittiğinde mali kaynaklar hemen hemen tüketilmişti. Ekonomi kriz seviyesinde bir mahiyet arz ediyordu. İşgücü bakımından vaziyet harabiyet derecesindeydi. Tarım iş gücü toplamda yüzde yirmi oranında kayıp yaşamıştı. (Keyder, 2007: 117).

Bütün bunlara rağmen yeni kurulan devlet hızla ekonomik toparlanma sürecini başlattı ve bu amaçla önemli adımlar attı. Savaş sonrası toparlanma ve yenilenme dönemi birçok olumlu gelişmeyi de beraberinde getirdi. Fakat her konuda tam bir başarı sağlamak mümkün olmadı. Bunun yanı sıra, dünya ekonomisinin yeni lokomotifini durumunda olan Amerika Birleşik Devletleri'nin yükselen büyümesi 1928 yılı itibarıyla sona erme sürecine girdi. Avrupa'ya ve diğer ülkelere verilen borçlar geri istenmeye başladı. Bu borçluları zora sokunca bundan tüketim etkilendi. Bu da krize giden süreci hızlandırdı. Sanayi üretimi 1929'dan 1932'ye yüzde elli oranında düştü. Üretimin kısılması iş ve işçi sahasını daralttı. Gelinek yeni durum 1930'lu yıllarda devlet müdahaleli ekonomileri oluşturdu (Roberts, 2017: 466-467).

Türkiye ekonomisinin 1929 kriziyle ihracat hacminde oluşan daralma ve ardından da reel para arzının genişlememesi gibi ana nedenler çerçevesinde resesyona girmesini takiben ekonominin canlandırılması için birçok çalışma yapılmış, bunlar arasında özellikle ana üretim ürünlerindeki aşırı fiyat düşüşünün verdiği kayıpları telafi için üretimi arttırma yolu tercih edilmiştir. Ekim alanları arttırılarak üretim miktarı arttırılsa da fiyatların sürekli düşmesi geliri de büyük oranda düşürmüştü. 1929'da 58.874.674 dönüm olan ekim alanı 1931'de 75.392.934'e çıkmış, 1929 da ihracat 670.000 ton iken 1931'de 883.000'e yükselmiş, buna rağmen 1929 da ihracattan elde edilen gelir 155.000.000 lira iken 1931'de 127.000.000'e düşmüştür. Ticaret hacminin daraldığı, kamu maliyesinin olumsuz olarak etkilendiği bu dönemde kırsal alanda yaşayanların kendi içine kapanması, ihracatın etkilediği tüccarın ucuz mal arama girişimi ile köylünün ürettiğinin karşılığını alamaması, bunun da üretime yansması önemli bir üretim darlığı oluşturmuş, köylü de iş gücünün değeri karşılığı köyden şehre göçe zorunlu kalmıştır. (Parasız, 2004:35-36).

Ekonomik daralma ve zayıflık Türk Lirası'nı da etkilemişti. Dönemin ana değişim parası olan İngiliz Sterlini hızla yükselmeye başlamıştı (Cumhuriyet, 24 Teşrinisani 1929 ; 2 Kanunuevvel 1929 ; 5 Kanunuevvel 1929)³. Sadece yabancı para değerinin artışı söz konusu değildi. Buna bağlı olarak iase ana malzemelerinde de önemli fiyat artışları yaşanmaya başlanmıştı. Yaklaşan kış mevsimin etkisiyle hava sıcaklıklarında oluşan düşüşler yakacak teminini zorunlu kılıyordu. Fakat yakacak fiyatları oldukça yükselmişti (Cumhuriyet, 24 Teşrinisani 1929)⁴.

Bu dönemin en önemli politikalarından biri, buhranın da etkisiyle düşen üretimi ve ihracatı arttırmaktı. Bu amaçla bir devlet politikası uygulanmak istenmiş, buna yönelik tedbirlere başvurulmuştu. Bu konuda toplumsal bir seferberlik oluşturulmaya çalışılıyordu. (Cumhuriyet, 4 Kanunuevvel 1929)⁵.

Genç Cumhuriyet 1929 dünya ekonomik bunalımında sarsılmıştı. Ülke büyük ölçüde ithalata bağımlıydı ve bu bunalım döneminin ithal mal pahalılığında ihraç mal ucuzluğu nedeniyle olumsuzla dönmüştü. Tarım kesimi, köylü, çiftçi yoksullaştı. Toplum huzursuzluk barındırıyordu ve hem kentlinin hem de köylünün yoksulluğu hızlandı. Sızlanma ve şikayetler had safhaya çıkmıştı. Toplum patlama noktasına gelmiş bir buhar kazanı gibiydi. Bu da halkın sıkışan enerjisini dışarıya çıkaracak bir yol arayışını beraberinde getirmişti. Siyasi akıl buna bir çözüm bulmakta gecikmemiş bu da Serbest Fırka'nın kurulmasıyla sağlanmak istenmişti. Kurulan siyasi partinin lideri Fethi (Okyar) Bey bu partide asıl olarak İnönü'nün iktisadi politikalarını hedef aldı. Böylece halk da bu esas üzerinden Serbest Fırka'ya akmaya başladı (Çavdar, 2003: 225-226).

³ "İngiliz Lirası dün 1045,5'a kadar yükseldi" (Cumhuriyet, 24 Teşrinisani 1929, Pazar) ; "Kovadis sterlin ? 1074, İngiliz tereffüde devam ediyor" (Cumhuriyet, 2 Kanunuevvel 1929, Pazartesi) ; "Tereffüde karşı ciddi tedbirler, ...İngiliz lirası dün 1110 kuruşa çıkmıştır, Maliye Müsteşarı Ali Rıza Bey alınacak tedbirlerle buhranın perdepey zail olacağını söylüyor (Cumhuriyet, 5 Kanunuevvel 1929, Perşembe).

⁴ "Kış rüzgarı esiyor, havalar birden soğumuş hararet 9 dereceye düşmüştür. Mahrukat fiyatları yüksektir" (Cumhuriyet, 24 Teşrinisani 1929, Pazar).

⁵ "Maliye vekilimizin buhrana dair mühim beyanati 'İstihalat ve ihracatımızı arttırmak, ithalatımızı ise mümkün olduğu kadar indirmek!' : Tatbiki elzem bir seferberlik (Cumhuriyet, 4 Kanunuevvel 1929, Çarşamba).

Bu süreçte birçok girişim yapılarak ülke ekonomisine dair farklı fikirler değerlendiriliyor, bu konuda yabancı ekonomi otoritelerinden de yardım alınmaya çalışılıyordu (Vakit, 6 Teşrinisani 1929)⁶. İtalyan maliyeci Volpi, Ankara'ya gelerek maliye, hariciye bakanları ve başvekil ile görüşmüştü. Bu görüşmede karşılıklı görüş alışverişleri olmuş, ülke maliyesine ilişkin bazı değerlendirmeler alınmıştı (Cumhuriyet, 4 Kanunuevvel 1929)⁷. Ülkede yeni bir ekonomik program yeniden düzenlenmek zorunda kalmıştı (Yarın, 24 Kanunuevvel 1929)⁸.

1929 ekonomik krizi batı dünyasını bir açmazın içine sokunca ve tüm dünya ekonomileri bundan etkilenince devletçi politikalar daha zorunlu hale gelmiş, Sovyet ekonomik politikalarının da başarısı bunda tetikleyici etken olmuştur (Parasız, 2004:39). Bunun sonucu olarak da 1931'de Devletçilik ilkesi Cumhuriyet Halk Partisi nin altı ilkesinden biri olarak ortaya çıkmış, devlet devletçi bir politikayla ülke ekonomisini kontrol etmeye başlamıştır.

1929 krizi Türkiye'de sert tedbirler almayı zorunlu kılmıştı. Bu tedbirlerin en belirgin tanımı ekonomiyi kapatmak ve dış pazar bağımlılığını en alt seviyeye indirmek esasına dayanan ve iktisadi hayatta oluşan sarsıntıyı gidermeye dönük olan tedbirler olarak gözükmüştü. Tasarrufu teşvik eden, yerli mallarının üretim ve tüketimini özendirilen, ithal malların tüketimini azaltan, böylece kendine yeterli düşüncesini hayata geçirme esasına göre hareket eden bir yaklaşım vardı (Keyder, 2007: 124-125 ; Cumhuriyet, 13 Kanunuevvel 1929 ; 17 Kanunuevvel 1929)⁹. Bu yaklaşım bazı örgütlenmeler¹⁰ eliyle yapılmaya çalışılıyordu. Halkı israfla mücadele ve tutumlu yaşamaya alıştırmak ve yerli malı kullanmaya teşvik etmek üzere bilinçlendirme amacı çalışan bu cemiyetin merkezi Ankara'daydı. Merezi Ankara'da olan bu örgütlenmenin en önemli şubelerinden biri de İstanbul'da açılmıştı (Yarın, 24 Kanunuevvel 1929)¹¹ Diğer yandan Gazi Mustafa Kemal de "Azami tasarruf şiarı millimiz olmalıdır" diyerek halkın bu konuda bilinçlenmesine yönelik en üst seviyeden uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştu (Cumhuriyet, 18 Kanunuevvel 1929)¹².

1929 sonrasında ticaret sermayesinin krize girmesi ve ticari şirketlerin iflası üreticilerin geçimlik ürünlere dönüşüne ve geçimlik üretim yapmalarına neden oldu. Tarımda buğday fiyatları düştü fakat köylünün pazardan aldığı ürünler konulan vergiler sorunları arttırdı. Köylüler vergi tahsildarları ve alacaklılar arasında sıkıştı. Zira tarımsal ürün fiyatları 1929 yılı öncesinin yarısına kadar gerilemişti. (Keyder, 2007: 129). Bir taraftan vatandaşa yerli malı kullanması konusunda tavsiyelerde bulunuluyor, bir taraftan da para biriktirmesi öneriliyordu (Cumhuriyet, 12 Kanunuevvel 1930)¹³.

Dünya ekonomik krizinin getirdiği şartlarda ülkede mevcut yönetime karşı bir tepkinin var olması ve buna bağlı olarak da 1930'da teveccühün Serbest Fırka'ya yönelmesi ekonomik darlık ve yaşanan iase sorununun önemli düzeylere çıkmasından kaynaklanmıştı. Bunun sonucu olarak ve zorunlu bir şekilde devletçilik politikaları öne çıkmaya başlamıştı.

Devletçilik uygulamaları çerçevesinde 1930'lu yıllarda hayata geçirilen yeni iktisadi sistemde bürokrasi ve sanayici birlikte önemli bir süreç başlatmış fakat buna rağmen iki grubun ortak çıkarlarının devamı açısından fiyat ve vergi politikaları ile iş mezuatı köylülerin ve işçilerin gelirlerinde önemli düşüslere neden olmuştu. Bu da, halkın ekonomik darboğaz sürecinde uzun süre kalmasında ve II. Dünya Savaşı yıllarına kadar değişik kesimlerde bu etkinin farklı biçimlerde sürmesinde etken olmuştu. 1930'lu yıllarda uygulanan ekonomik program tüm bu olumsuzluklara rağmen 1929 Büyük Buhranı'nın etkilerini bir süre

⁶ "K. Volpi Ankara'da vekillerimizi ziyaret etti (Vakit, 6 Teşrinisani 1929, Çarşamba).

⁷ "K. Volpi'nin beyanatu: Türkiye hükümeti bana Cumhuriyet maliyesini alakadar eden bazı meseleler sordu", Cumhuriyet, 4 Kanunuevvel 1929, Çarşamba).

⁸ "Hükümet Meclise İktisadi bir Program verecektir" (Yarın, 24 Kanunuevvel 1929, Salı).

⁹ "Yeni bir cidal açıyoruz: ecnebi mallara boykot," (Cumhuriyet; 13 Kanunuevvel 1929, Cuma) ; "Tasarruf hepimizin milli vazifesi haline gelmiştir; Tasarruf israftan ve lüzumsuz masraflardan sakınmakla başlar" (Cumhuriyet, 17 Kanunuevvel 1929, Salı).

¹⁰ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti.

¹¹ "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ; İstanbul Şubesi Dün Teşekkül etti ve Heyeti İdare İntihabatı Yapıldı" (Yarın, 24 Kanunuevvel 1929, Salı).

¹² "Gazi diyor ki: Azami tasarruf şiarı millimiz olmalıdır" (Cumhuriyet, 18 Kanunuevvel 1929, Çarşamba).

¹³ "Vatandaş yerli malı giy ve para biriktir. Tasarruf ve yerli malı haftası bu gün başladı" (Cumhuriyet, 12 Kanunuevvel 1930).

sonra hafifletebilmiş, bazı alanlarda oluşan olumsuzluklara rağmen genel bir başarı sağlanabilmişti. (Keyder, 2007: 136-137).

3. II. DÜNYA SAVAŞI ŞARTLARI VE İAŞE MESELESİNE YAKLAŞIM

1930'lu yılların sonuna yaklaşırken devletçilik politikasının sona geldiğini işaret eden unsurlar gözükmeye başlamıştı. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın başlaması bunu daha belirgin hale getirmişti. 30'lu yıllarda yaşanan devletçi başarı hikayesi devlet teşebbüslerinin üretimde dörtte bir etkiyle ekonomiye nüfuz etmesi sonucu olumlu kazanımlar sağlanmasına imkan vermişti (Keyder, 2007: 140) Fakat savaşın başlaması ekonomide yeni dalgalanmaları da beraberinde getirmişti (İkdam, 2 Eylül 1939)¹⁴.

Türkiye savaş yıllarına 1939 Nisan'ında kurulan Dr. Refik Saydam kabinesiyle girmişti.(Kayra, 2013 c.1: 276). Saydam Hükümeti 1942 yılına kadar ülkeyi yönetti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün arka planda sürekli var olan etkisi bir yana konulursa Saydam Hükümeti'nin savaşın ilk yıllarında oldukça önemli çalışmalar yaptığı görülmüştür. Savaşın daha başlarında Başvekil, Türk milletine hitaben: "Bize gelecek herhangi taarruzun bertaraf edilmesi için çalışıyoruz. Bu gün harp hariciyiz ve öyle kalmak istiyoruz. Fakat vatan müdafaası için silaha sarılmak mecburiyeti bir hatırımdan çıkmamalıdır" diyordu (Akşam, 3 Haziran 1940).¹⁵

Refik Saydam Hükümeti dönemi "devletin her alanda yoğun denetimi" esasından icraatlarını yapmaktaydı. Bu politika "mevcut bütçe imkanlarıyla ordunun ve kentli nüfusun temel iâşe ihtiyacını sağlama hedefinden hareket ederek ticareti devlet denetimi altına almak ve sıkı bir fiyat sınırlaması uygulamak" olarak gözükiyordu. (Çavdar, 2003:311). Özellikle iâşe konusu önemle ele alınmaktaydı. İâşe Müsteşarlığı 1941 yılında kurulmuştu. İâşe konusundaki önemli gelişmelere, konunun geniş bir alana hitabetmesine, durumun hassasiyetine bağlı olarak 1942 yılında müsteşarlığa İbrahim Şükrü Sökmensüer atanmıştı. Sökmensüer, Hatay'ın anavatana katılmasına verdiği büyük katkılardan sonra Hatay'ın ilk valisi olarak atanmış, valilik görevinden önce uzun süre Emniyet Genel Müdürlüğü görevini ifa etmişti. Şükrü Sökmensüer'in ataması 31 Ocak 1942'de yapılmıştı (Keskin, 2018: 209 ; BCA 030-18-01-02-87-68-6, BCA 03011-1-0-151-4-6,). Sökmensüer, İâşe Müsteşarı olarak İkinci Dünya Savaşı'nın en kritik yılı olan 1942'de, titiz çalışmalar sonrası hazırladığı raporlarla Saydam'ın iâşe konusunda yapacağı çalışmaların zeminini oluşturmuştu (Keskin, 2018: 215). İâşe Müsteşarlığı 12 Şubat 1941-14 Ağustos 1942 yılları arasında aktif olarak çalışmıştır.

Saydam 1942'de vefat edince görev dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'na verildi. O da 9 Temmuz 1942'de kabinesini kurdu. Bu hükümet 1946'ya kadar görevinde kaldı (Kayra, 2013 c.1: 276). Saydam dönemindeki sıkı denetim politikaları ve iâşe konusundaki hassas çalışmaların aksine Saracoğlu Hükümeti "iç ve dış piyasalarda savaş kıtlıklarından doğan talep artışlarının, çiftçi ve sanayici için yaratacağı kamçılıyıcı etkisinden yararlanmak amacıyla, fiyatlar ve piyasa şartları üzerindeki kontrollerinden mümkün mertebe kaçınmak, üretimi teşvik edecek açık enflasyonist gelişimi ise büyük ölçüde sineye çekmek" politikasını uygulamaya koymuştu (Çavdar, 2003:311).

Saydam Hükümeti döneminde, savaşın en yoğun aşamasının da etkisiyle önemli iâşe sorunlarının ortaya çıktığı bir gerçektir. Özellikle 1939 sonrasında buğday üretiminin 7 milyon tondan 4 milyon tona inmesi, tarımsal üretimin yüzde kırk oranında azalması, savaş dönemi enflasyonuna neden olan üretim darlığı ve buna bağlı 1939-1945 arası oluşan enflasyonun yüzde üçyüz elliye kadar çıkması bunun en belirgin nedenleri olarak görülmektedir (Keyder, 2007: 141). Aynı dönemde, devlet gelirleri olağanüstü vergilerle artmıştı. Harcamalar seferberlik ihtiyaçları çerçevesinde kullanıldı. Hükümet tarımsal üretime zarar veren askeri seferberlik politikasıyla bir milyona yakın yetişkin erkeği askere almıştı. Bu işgücünü azaltan bir etki yarattı. Asker alımlarında çoğunluk köylülerden oluşuyordu. Çiftçi hayvanlarına askeri nedenle el konuldu. Bu tarımsal girdileri piyasadan çıkardı (Keyder, 2007: 141 ; Çavdar, 2003: 310).

¹⁴ "Bazı eşya fiyatları dün yükselmeye başladı: Tacirler stok yapıyorlar", "Yağ fiyatları yükseliyor" (İkdam, 2 Eylül 1939, Cumartesi).

¹⁵ "Başvekilin Türk milletine hitabesi: Bize gelecek herhangi taarruzun bertaraf edilmesi için çalışıyoruz. Bu gün harp hariciyiz ve öyle kalmak istiyoruz. Fakat vatan müdafaası için silaha sarılmak mecburiyeti bir hatırımdan çıkmamalıdır (Akşam, 3 Haziran 1940,Pazartesi).

II. Dünya Savaşı sırasında üretimin seferberlik çerçevesinde düşüşü sözkonusu olmuştur. Ürünlerin, özellikle köylünün ürettiği tarımsal ürünlerin fiyatı sabit kalırken sömürücü fiyat politikası çerçevesinde diğer tüm ürünlerde enflasyonun gidişine göre hareketlenme yaşandı. Bu durum köylünün, bir diğer deyişle buğday üreticisi olan küçük köylünün iktidar partisinden uzaklaşmasında etkili oldu. Devletin ürün sağlama yöntemi ve bu konuda köylüye sorumluluk vererek eski üretim düzeyleri esasına dayalı ve yüzde onluk verginin de ilavesi ile devletin satın aldığı tahıl miktarı arttı. Fakat bu da devlet kontrolüne tepki olarak oluşan daha gerçekçi fiyatlandırmalar sağlayan bir diğer alıcı unsuru da ortaya çıkardı ki bu da karaborsa olarak önemli siyasi etkilerin kaynağı oldu. (Keyder, 2007: 141).

Savaş'ın getirdiği ağır şartlar altında, özellikle savaşa doğrudan girmese de adeta savaş koşullarının gereklerini her yönüyle yaşayan ülkede yeni tedbirler almak zorunlu olmuştur. Bu tedbirler sivil halkın ve ordunun iâşesini sağlama esası üzerine bina ediliyordu. Bu çerçevede Milli Korunma Kanunu devreye sokularak devletin hareket alanının genişletilmesi sağlanmıştı. Milli Korunma Kanunu 18 Kanunusani 1940'da kabul edilmiş ve çeşitli zamanlarda bazı değişikliklerle uygulanmıştı. Bu kanuna göre belirlenen fevkalade hallerde bu kanun uygulanacaktı. Kanun devletin bünyesini iktisat ve milli müdafâ bakımından takviye edecekti (Resmi Gazete, 26.1.1940, sayı 4417 ; İkdâm, 19 İkinci Kanun 1940 ; Akşam, 31 Kanunusani 1942)¹⁶.

Kanun birçok bakımdan vurgunculukla mücadele için önemli gözüküyordu. Millet'in hükümetle birlikte hareket etmesi talep ediliyordu (Akşam, 1 Şubat 1942)¹⁷. Dönemin Maliye, İktisat ve Ticaret vekillerinin verdikleri beyanata göre ülkede ekmek meselesi hallolmuş, verilen karneler sayesinde yüzde yirmi oranında bir tasarruf sağlanmıştı. Hükümetin servet üzerine vergi koymaya dönük bir düşüncesinin olmadığını da belirtmişti. Halkın tasarrufa yönelmesini ve ihtiyaç ürünlerini tasarrufla kullanmasını özellikle vurgulamışlardı (Akşam, 1 Şubat 1942)¹⁸.

Dönemin başbakanı Refik Saydam millete düşen vazifeleri anlatırken şöyle demişti: “Muharip ve bitarâf memleketlerdeki nisbetlerden çok fazla yiyeceğimiz vardır ve ilerde de olacaktır. Dışardan gelebilecek maddelere pek o kadar bel bağlamamakve milli iktisadın kaynaklarına dayanmak mevkindeyiz. Her şeyden önce de ziraatimize güveniyoruz. Asıl Türk köylüsü bu dava uğrunda koşabileceği kudreti gösterecektir. Ana davamız milli korunmadır” (Akşam, 2 Şubat 1942).

Milli Korunma Kanunu hükümete bazı kararlar alması konusunda zemin hazırlamıştır¹⁹. Bunlar el koyma, Fiyat Mürakebe Komisyonu'nun kurulması, Narh Uygulamalarına yönelik kararlar, İâşe Müsteşarlığı'nın

¹⁶“Milli İktisadi Koruma Kanunu Kabul Edildi” (İkdâm, 19 İkinci Kanun 1940, Cuma) ; “Milli Korunma Kanunu Dün Mecliste Kabul Edildi ; Başvekinin nutku: Türk parasının kıymeti yerindedir. Altın Alacaklar aldanacaktır, Evvelki umumi harbin misalleri yaşanılmayacaktır (Akşam, 31 Kanunusani 1942, Cumartesi).

¹⁷ “Üç vekilin beyanâtı: İhtikarla mücadele işinde millet'in hükümetle el ele vermesi lazımdır (Akşam, 1 Şubat 1942, Pazar).

¹⁸ “Memlekette ekmek meselesi diye bir şey kalmamıştır. Karne sayesinde %20 nispetinde bir tasarruf temin edilmiştir. Hükümet servet üzerine vergi koymayı hatırdan geçirmemiştir. Kok kömürünü tasarruf ile kullanmak lazımdır” (Akşam, 1 Şubat 1942, Pazar).

¹⁹ Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmaya başlanması aşamasında ne düşünüldüğü ve kanunun uygulanma süreci sonuna doğru nasıl bir değişimin yaşandığına dair Cahit Kayra'nın ‘Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü’ adlı kitabında yer alan bir anı konu hakkında sözkonusu dönemde yaşananları ve bu tedbirlere yaklaşımı göstermesi bakımından önemli veriler sunmaktadır:

“Aslında Hükümet'in aldığı karar ve uygulamaya koyduğu sistem doğru. Bütün ekonomiyi kapsayacak bir denetim yasası. İnceden inceye işlenmiş 72 maddelik büyük bir çalışma. Savaş içinde bütün ülkelerde de benzeri yasalar uygulanıyor. Hatta daha ağır hükümler, daha acıutıcı yetkilerle. Ancak Türkiye'de böyle bir sistemin gerektiği şekilde uygulanması bir bakıma zor. Zor, çünkü böyle bir sistemin uygulanabilmesi için ulaşım ve iletişim ağının tam ve etkin olması gerek. Oysa Türkiye'de ne yol ne de haberleşme imkanı yeterli değil.

İkincisi, böyle bir sistemi uygulamak için etkin bir örgüt olması gerek. Bu da yok. Bu kanunla bu konuda önlemler alınmış: Bir İâşe Müsteşarlığı kurulmuş. Vekaletler arasında işbirliği kurulması için bir Koordinasyon Heyeti ve Koordinasyon Bürosu kurulması düşünülmüş.

Yasanın uygulanması için gerekli teşkilatın kurulmasında Hükümet'e yetki vermiş; buna göre, önemli yetkilerle donatılmış Milli Korunma Koordinatörleri teşkilatı kurulmuştur. Özellikle İstanbul için bir Ticaret Ofisi kurulmuş, Petrol Ofisi de bu sistem içinde yer almış ve birim olarak faaliyete geçirilmiş.

Bütün bu çalışma ne sonuç verdi?

Milli Korunma Kanunu beklenen sonucu tam olarak veremedi. Bazı konularda uygulamalar yapıldı, bazı sonuçlar elde edildi. Fakat tümü ile yukarıda belirttiğimiz nedenlerle ekonominin tümünü kapsayacak şekilde yapılan uygulamalar başarılı olmadı. Özellikle İstanbul'da toplumu çok rahatsız eden bir karaborsa patladı. Bu oluşuma, Milli Korunma Kanunu hükümleri ile mallara el konularak, fiyatlara müdahale edilerek, cezalar verilerek yapılan uygulamalardan beklenen sonuç alınmadı.

oluşturulması, Petrol Ofisi'nin ve Halk Dağıtma Birlikleri'nin kurulması, özel teşebbüse ait araçlara el konulması, devletin üretim, tüketim, dağıtım ve stoklamaya ilişkin tavrı ve karne uygulamaları önde gelen kararlardandı. Bu kararlar Milli Mücadele'de alınan ve uygulanan Tekalif-i Milliye kararları benzeri olmakla birlikte ondaki eşit yükümlülük anlayışına uzak bir uygulama olmuştu. Bunda yükün işçi, küçük çiftçi ve köylüye yüklendiği oldukça açıktır (Çavdar, 2003:317).

Savaşın tüm şiddetiyle sürdüğü 40'lı yıllarda, ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri olan birçok girişim de yapılmaktaydı. Milli Korunma Yasası, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi üç önemli yasa olarak savaş yıllarının her yönüyle etkilediği durumun bir sonucu olarak belirmişti. Bu yasalar savaş dönemi boyunca ve savaşın ardından etkileri devam eden ve toplumsal hafızada yer bulan yasalardı. Milli Korunma kanunu genel bir yasaydı. Fakat Varlık Vergisi özellikle bir kesimi daha çok ilgilendirmiş veya etkilemişti. Toprak Mahsulleri Vergisi de kendi tüketimi için üreten ve bundan bir kazanç sağlayamayan küçük çiftçiyi harap etmişti.

Çıkarılan yasaların genel amacı içinde en önemli pay iâşe meselesinin çözümüne yönelik kısımlardan oluşuyordu. Bu nedenle, kanunların getirdiği yetkilendirmelerle, vilayetlerde iâşe konusunda önemli girişimlerde bulunuluyordu. İâşe birlikleri genişletilerek, iâşe müsteşarlığının etkin çalışması sağlanılmak istenmişti (Akşam, 2 Şubat 1942)²⁰. Bu dönemde, Milli Korunma Kanunu'nda yapılan bazı değişikliklerle uygulamalar genişletilerek özellikle iâşe konusunda İâşe Müsteşarlığı'nın gerekli birimlere vereceği talimatlar doğrultusunda çalışmaların başlatılması ve etkin bir şekilde sonuçlandırılması için hızlı bir şekilde hareket ediliyordu. Birçok yerde tatbikatta sürat ve kolaylık sağlamak için Korunma Kanunu'na yapılan ilaveler çerçevesinde çalışmalar hızlandırılmıştı. İâşe Müsteşarlığı, kanunun tatbikatı çerçevesinde teşkilata direktifler hazırlayarak vurgunculara karşı kararlı bir mücadeleye girişmiştir. Bunun yanı sıra vilayetlerdeki iâşe teşkilatlarının genişletilmesi ve valiliklerle işbirliği içinde fakat doğrudan İâşe Müsteşarlığı talimatları doğrultusunda çalışmalar başlatılmıştı.

Bu çalışmalar sürerken bir taraftan da ülkenin değişik bölgelerinde vurgunculuk, stokçuluk halkın maduriyetini daha da arttırmaktaydı. Konya'da yaşanan bir gelişme ülkedeki genel durumu anlamak bakımından önemli bir örnek olmuştur (Akşam, 5 Şubat 1942)²¹. Konya'dan yazılan bir yazıda; "Belediye yağa 120 kuruş narh koydu. Mustahsil bunu az bularak piyasaya mal arzetmiyor. Öyle ki hayli zamandır

Bundan sonra yeni önlemlere başvurulacaktır...

Orhan, Adana-Mersin bölgesinde kendisine verilen murakıplık görevinden izin alarak Ankara'ya gelmişti. O akşam evde babasına, neler yaşandığı hakkında bilgi veriyordu:

-Bir Milli Korunma Murakıplığı ile birlikte gittik. O işi de anlamadım. O Milli Korunma Murakıplığı'nı nereden bulmuşlar ki? Çok yaşlı bir adam. Çeşitli müesseselerin depolarını arayacak; kaçak, saklanmış mal bulursa el koyacakmış.

-Buldu mu, el koydu mu?

-Bilmiyorum. Gittiğimizde hastalanmıştı, otelde ziyaretine gittim. Sonra kalkıp İstanbul'a dönmüş olmalı. O arada stok edilmiş saklı mal buldu mu, haberim yok.

Sudi Bey bunları dinliyor. Fakat zihni başka bir şeyle meşgul Ağır ağır:

-Zaten bunlara gerek kalmayacak. Yeni kabinede Dr. Behçet Uz Ticaret Bakanlığı'na getirildi.

Orhan anlamadı. Handan Hanım soran gözlerle bir şey söylemeden eşinin yüzüne baktı. Sudi Bey devam etti:

-Bu şu demek oluyor ki, Milli Korunma Kanunu uygulaması eskisi gibi olmayacak.

Cemil Bey bu kez daha gülüncüklü bir çehreyle geldi ve hemen konuya girerek Sudi Bey'in yarım bıraktığı havadisi açıkladı:

-Enişte, bak bu iyi oldu. Behçet Bey açıklamış. Öyle aldı, sakladı, ceza kesti, el koydu, şu fiyata alacaksın, bu fiyata satacaksın yok. Serbest piyasa... Göreceksin nasıl her şey yerine oturacak. Zorla buna sat, buna al, olur mu?

Sudi Bey:

-Sen şimdi 'her şey düzelecek, fiyatlar eski düzeylerine inecek, her şey bollanacak, Handan istediğini istediği gibi alacak mı diyorsun' diye sordu.

Cemil bey o gün eniştesine ne yanıt verdi, bilmiyoruz. Olay ise şöyle gelişti:

Dr Behçet Uz Ticaret Vekili olarak 1942 Temmuz'unda Kabinde'de yer alınca Aristo mantığı ile ortaya şöyle bir formül koydu:

'Milli Korunma Kanunu ihtiyaçları karşılamadı. Piyasayı rahatlatamadı. Mal kıtlığı var. Fiyatlar kontrollü fakat satıcının istediğine göre... Bu durumda bunun tersine önlemler almak gerek. Denetim yok. Karışmak yok. Herkes istediği gibi alıp satсын. Her şey yerli yerine otursun'.

Böyle yapıldı. Milli Korunma Kanununun fiyat kontrolü, mal denetimi uygulaması durduruldu ve piyasa serbest bırakıldı.

Ve olan oldu. Savaş ortamı ve ekonominin aritmetiksel hesapları düşünülmeden alınan bu liberalleşme kararı, kaçınılmaz sonucunu göstermekte gecikmedi. Fiyatlar zaten yükseliyordu. Bu uygulama birden kafaları karıştıran bir fiyat patlaması (fiyat endeksi %92'yi gösteriyordu), mal darlığı ve karaborsa yarattı. Türkiye'nin imkanlarını aşan çok büyük bir orduyu beslemekte olan hükümet, %100 artan fiyatlar karşısında ciddi bir finansman sıkıntısı ile karşılaştı (Kayra, 2013: C.1: 282-286).

²⁰ "İâşe İşleri: Vilayetlerdeki İâşe Teşekkülleri İmkan Nispetinde Genişletilmelktedir" (Akşam, 2 Şubat 1942, Pazartesi).

²¹ "Her zirhi delen bir mermi bulunur" (Akşam; 5 Şubat 1942, Perşembe).

dükkanlarda 1 kilo bile yağ bulmak mümkün değildir. En liberal memleketlerde, şimdiki ahval dolayısıyla, grevler menedildi. İhtilafa düşenler davalarını ancak anlaşma yolu ile hallediyorlar. Narhı beğenmedik diye çarşıya mal çıkarmamak da bir nevi grev sayılmaz mı? Bu tarz ihtikarların da kanuni tedbirlerini bulmak gerekir. Her zırhı delecek mermi elbette keşfedilir” denilmekteydi (Akşam, 5 Şubat 1942). Oysa Milli Korunma Kanunu, Fiyat Mürakebe Komisyonlarına daha sıkı çalışma ve kontrol imkanı vermişti (Akşam, 5 Şubat 1942).

Denilebilir ki 1940-45 dönemi, iktisadi gelişme göstergeleri açısından bir kesinti ve gerileme dönemi olmuştur. Türkiye, II. Dünya Savaşı yılları olarak bilinen bu dönemde her ne kadar savaşa fiilen girmemiş olsa da savaş koşullarını ekonomik açıdan tüm unsurlarıyla yaşamış bir ülke olmuştur. Bu bakımdan bu dönemde genel ekonomik politikalarından ayrı olarak ilave tedbirler ve programlar uygulanmıştır. Bu programlar azalan üretim ve ithalat koşullarının getirdiği darlık çerçevesinde şekillenmişti. Genişleyen para arzının arttırdığı talebin baskısı yüksek enflasyona, bu da geniş halk kitlelerinin dayanma gücünün zorlanmasına, böylece katı fiyat kontrollerinin uygulanmasına giden bir zincirleme politika oluşmasına neden olmuştu. Dönemin Refik Saydam Hükümeti bu gelişmeler karşısında büyük kentlerin beslenme ihtiyacını karşılamak, ısınma ve giyinme ihtiyaçlarını sağlayabilmek amacıyla katı bir şekilde uygulanacak olan fiyat denetimlerini başlatmıştı. Ayrıca tarım ürünlerine düşük fiyattan el koymalar söz konusuydu. Bu önemli kanunlarla²² desteklendi. Özellikle 1942 yılı itibarıyla üretim, tüketim, bölüşüm ve dolaşım üzerinde, savaşın yarattığı sıkıntıların da etkisiyle, kontrollerin artırılması söz konusu olmuştu. Ülkenin tüm kaynaklarının, savaş ekonomisi gereklerine göre kullanılmak üzere, özel sektörün de etkileneceği şekilde planlanmasına geçilmişti. Madenlere, endüstriyel kuruluşlarla ürünlerin önemli bir kısmına el koyularak bunların taşınma, yönetim ve satış şartları ve fiyatlarını belirlemeye yönelik girişimler oluşmaya başlamıştı. Stok bulundurma zorunluluğu, tüketim malzemelerinden bir kısmını yasaklama, temel malların vesikayla dağıtılması önemli ve ağır tedbirler olarak Saydam hükümetinin tedbirlerindendi. İç ve dış ticarete devletin denetimini arttırmak amacıyla İaşe Müsteşarlığı'nın kurulması ve aynı zamanda Ticaret Ofisi gibi etkili birimlerin oluşturulmasıyla ciddi tedbirler için kurumsal işleyiş de şekillendirmeye başlamıştı. Yeni örgütlenmelerle duruma hakim olmak üzere bir kısım çalışmalar başlatılmıştı. (Parasız, 2004:75, 78-79).

Devletin genel politikası buğday, pamuk ve şeker pancarının piyasa fiyatlarının altında alınmasına yönelikti. Pamuklu dokuma ve şeker devlete yüksek kar sağlayacak bir yaklaşımla yüksek fiyatlarla satılıyordu. Devlet ekmek ve kömürün kentlerde ucuza satılmasını sağlarken, bu tedbirlerle aynı zamanda silah altında olanların ucuza yeme ve giyinme ihtiyacının karşılanmasını da sağlamıştı. Şehirde yaşayanların yiyecek, iyecek ve yakacak edinmeleri bir ölçüde kolaylaştırılmıştı. (Parasız, 2004:79).

Fiyatlar ve maliyetler üzerindeki Milli Korunma Kanunu denetimi ekonomide üretim düşüşüne, kıtlığın başlamasına, tayınlama ile karne, kupon uygulamalarının zorunlu hale gelmesine ve böylece karaborsanın hortlamasına neden olmuştu. Böylece bu dönem Cumhuriyet tarihinin en önemli ekonomik çıkmazlarının yaşandığı dönem olarak öne çıkmıştı. Köylü fiyatlardaki düşük seviyenin de etkisiyle ve buna bağlı olarak üretimde oluşan daralmayla, düşük fiyatlı buğdayı bir şekilde piyasaya sürmeyerek darlık ve kıtlığın ana nedenlerinden biri konumuna düşmüştü Fakat diğer taraftan hükümetin şeker, ispirto, tütün ve tuz gibi ana tekel ürünlerine zammı devam etmişti. (Parasız, 2004:79). 1942 den itibaren sabit gelirli memurlara zamlar yapılırken karne ile verilen ekmek miktarları büyük şehirlerde azaltılmaya başlanmıştı. 1942'nin diğer ürünlerden kendi tekelinde olan tütün ve içki fiyatlarını arttırırken çay ve kahve de tekele katılmış ve zamlandırılmıştı. (Uran, 2017:314).

Bütün bu olumsuzluklara rağmen, Refik Saydam Hükümetinin ekmek, kömür ve diğer konulardaki işe sorunlarına ilişkin çalışmaları yoğun bir şekilde devam etmişti. Öyle ki Refik Saydam'ın vefatı yine bu konudaki bir denetim ve çalışma sırasında vuku bulmuştu. İaşe sorunu önemli bir sorun olarak öncelikli halledilmesi gereken bir konuydu. Halkın bu konularda çok büyük seviyede sıkıntılar yaşadığı biliniyordu. İhtiyaç maddelerinin bulunamadığı, bulunanların taşınmadığı ve karaborsanın çok yüksek bir düzeyde piyasaya hakim olduğu oldukça açıktı (Uran, 2017:307). Başbakan Saydam işe konusunda oldukça hassas

²² 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu

bir titizlik içindeydi. Ticaret Bakanı Mümtaz Ökmen'in yeterli olmayan ilgisine karşın o bu konularda oldukça yoğun ve yakın ilgiyle çalışıyordu. Vefatından önce yanına Ticaeret vekili Mümtaz Ökmen ile dönemin İaşe Müsteşarı Şükrü Sökmensüer'i de alarak İstanbul'a gitmişti. Mümtaz Ökmen mebusların bu duruma ilişkin sorularına ve taleplerine bir ölçüde ilgisiz davranıyordu. Temmuz ayı başında İstanbul'a giden başvekilin amacı konuyu yerinde incelemektir. Bu amaçla, iaşe meselesini yakından ve ilgili, alakalı kişilerin ağzından dinlemek, çalışmalarını buna göre planlamak ve iaşe meselesini çözmek istiyordu. Bu amaçla geldiği İstanbul'da, yaklaşık bir haftalık süre içinde vilayetin yöneticilerinin yanı sıra fırıncılar, değirmenciler ve kömürcülerle görüşmüştü. (Uran, 2017:307). Saydam İstanbul'da yaptığı çalışmalar bittiğinde rahatsızlandı ve vefat etti. Onun iaşe meselesinin hallolmasına dönük çalışmaları tamamlanamadı. Böylece bu çalışmaların devam ettirilmesi yeni hükümete bırakılmış oldu.

Saydam Hükümeti yerine göreve gelen Saraçoğlu Hükümeti, II. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında ekonomiye farklı bir açıdan yaklaşmaya başlamıştı. Onun temel anlayışı, 1942 Temmuz'unda iktidara geldiğinden itibaren piyasa üzerinde var olan sıkı denetim politika ve mekanizmasını gevşetme veya kaldırmaktı. Hububat alım fiyatlarının yükseltilmesi, ürünün yüzde 25'inden fazlasının piyasa fiyatları üzerinden satılmasının serbest bırakılması, yeni dönemin tedbirlerindendi. Bu politikanın çiftçi ve tüccarın gelirini arttıracacağı düşünülmüştü. Oysa üretimi de arttıracacağı düşünülen bu fiyat artış serbestisi beklenen sonucu vermemiş, arzın artmasıyla enflasyonun düşeceği ve karborsanın olmayacağı beklentisi sonuçsuz kalmıştı. Bu da saklanan ürünün piyasaya çıkmasını sağlayamadığı gibi fiyatlarda aşırı artışı da beraberinde getirmişti. (Parasız, 2004:79-80)

Saraçoğlu hükümetinin en önemli kararlarından biri de İaşe Müsteşarlığı'nı kaldırmak olmuştur. Bu da ürün fiyat denetimlerinin ortadan kalkmasına veya büyük oranda gevşetilmesine neden olmuş, fiyatlar yüzde yüz oranında artış göstermişti (Parasız, 2004:80). Şüphesiz bu süreç Türkiye'ye 1946 yılında 7 Eylül devalüasyonunun gerçekleşmesine giden yolu açmıştır. Bunu 1947'de IMF üyeliği takip etmiş ve ülke yeni bir kıskacın içine girmişti. 7 Eylül kararları ile gerçekleşen devalüasyon sonrası ithalat serbestliği iç fiyatı hızla yükseltmiş, dengesiz bir iktisadi yaşam başlamıştı. Ulusal mallarla yabancı mal değişimi Türkiye'nin aleyhine dönmüş, savaş yıllarının her şartına rağmen ve yoksulluk pahasına biriktirilen dövüz ve altın stoku yarıya inmiş, bu da ülke ekonomisini felç etmişti (Parasız, 2004:80,96).

Asıl olarak savaş şartlarının getirdiği tedirginlikle oluşturulan altın ve döviz stoku devalüasyon sonrası oldukça önemli etkilere maruz kalmıştı. Savaş döneminin önemli ve olağanüstü gelişmeleri de göz önünde tutularak sağlanan bu rezerv savaş sonrası yapılacak dış destekler bakımından önemli kaynak varlığı olarak görülüp desteklerin sınırlı da olsa gelmesinde etkili olmuştu (Parasız, 2004:94) Marshal Planı ve Truman Doktrini bunun en bariz örnekleriydi. Türkiye, Truman Doktrini çerçevesinde askeri olarak desteklenmişti. Askeri yardım dışında bir destek olarak Marshal Planı yıkılan ülkelere yardım olarak finanse edildiği için ekonomik gelişme yardımı olarak görülmemesi isenmişti. Türkiye bu yardımda kısıtlı bir oranda yararlanabilmişti. İngiltere tarafından Türkiye'ye yapılan yardımlar ise savaşın bitmesinden sonra, Şubat 1947'de kesilmişti. (Parasız, 2004:94).

İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da başladıktan itibaren, bu savaşın Türkiye'nin hudutlarına sirayet etmemesi için yapılan büyük mücadele başarılı olmuş fakat alınan savaş tedbirleri nedeniyle ülke adeta fiili bir savaş durumunu yaşamış gibiydi. Savaşın sınırlara sirayeti durumunda verilecek mücadele için de büyük bir hazırlık söz konusu olmuştu. Savaşın sınırları aşması esası üzerinden düşünüldüğünde alınan tedbirler ise daha farklıydı. Bu amaçla cephe hattı oluşturulurken aynı zamanda sınırların aşılması durumunda hangi faaliyetlerin yapılacağı da planlanmıştı. Bu bakımdan savaş boyunca Türkiye sürekli harbe hazırlanarak teyakkuz halinde bulunmuştu.(Uran, 2017:305).

Çakmak hattı olarak bilinen ve Kırklareli ile Edirne den geçen hat ilk savunma hattı olarak düşünülmüş, geniş bir müdafa hattı ve sistemi planlanmıştı. Ardından bu geniş hattın müdafaasının zorluğuna bakılarak Çatalca geri hattına planlama yapılarak saha dar bir cephe alanı olarak belirlendi. Bir sonraki aşamada Rumeli ve İstanbul savunmasının zorluğu düşünülerek Boğaz'ın Anadolu yakası savaşın kabul edileceği hat olarak kararlaştırıldı. Bu amaçla Balıkesir'den Çanakkale'ye ve İzmit'ten arka hatlara kadar büyük bir alanda güçlü birlikler yığılarak Şile ve Kandıra sahilleri kontrol altına alınmış oldu. II. Dünya Savaşı'nın

Türkiye harp cephesi planlaması içinde yer alan bölgelerindeki sivil halkın kaldırılmasına yönelik kesin bir karar alınmamış olsa da 1941'de Trakya ve İstanbul'da okulların ortaokul ve lise bölümlerindeki öğrencilerin Anadolu'daki okullara gitmek isteyenleri için bir planlama yapılacağı, ayrıca İstanbul, Çanakkale, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'den Anadouya gidecekler için ücretsiz olarak nakledilecekleri bildirilmişti. Bu kişiler nüfus başına yanlarına elli kiloluk eşya alabileceklerdi Bu kişilerin emeklilerden oluşması şartı vardı. Savaş sırasında uzunca bir süre gece şehirler karartılarak uçak hücumlarına karşı tedbirler alınmıştı. Bu dönemde İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve İzmit'de 20 Kasım 1940'da Bakanlar Kurulu (Vekiller Heyeti) kararıyla sıkıyönetim ilan edilmiş²³ ve bu sıkıyönetim uygulaması uzun bir süre devam etmişti. Sıkıyönetim kararı Hasan Saka hükümeti zamanında kaldırılmıştır (Uran, 2017:305-306).

II. Dünya Savaşı boyunca alınan tedbirler önemi, fiilen harbe girilmesi durumunda ve ülkenin işgale uğraması halinde anlaşılabilir. Savaşa fiilen girmemek ve böylece ardında mahv olmuş şehirler ve halkı bırakmamış olmak çok büyük ve kıymetli bir kazanımdı. Avrupa bu bakımdan çok kötü sonuçlara uğramış ve şehirler uğradıkları yıkımlar neticesinde uzun süre önemli sorunlar yaşamıştı. Türkiye'nin savaşa girmemiş olmasını getirdiği iki büyük kazanım vardı. Bunlardan biri can kaybından korunmuş olmak diğeri de mülk harabiyetinin önüne geçilmesiydi. Bunun yanısıra elde silah savaş boyu teyakkuz halinde bekleyen bir ülke olarak Türkiye'nin çok büyük kayıpları da söz konusu olmuştu. Mali ve iktisadi sıkıntılarla karşı karşıya kalan millet için bu durum oldukça derin izler bırakmıştır. Vatandaşların üreten kesiminin birçoğu siah altına alınmış, üreten değil tüketen bireyler haine gelmişlerdi. Buna ilave olarak üretimin daralmasıyla oluşan mal azlığı fiyatları yükseltince geçim darlığı çeken ve sabit yada dar gelirli vatandaş için bu önemli bir sıkıntı oluşturmuştur. (Uran, 2017:305-306, 313-314).

Savaşın toplum üzerindeki yükü ağır olmuştu. Bu yük altında ezilen geniş bir kesim olmasına rağmen savaşı kazanç kapısı olarak gören kesimler de vardı. Diğer bir deyişle savaş ortamını aşırı kazanç fırsatına dönüştürenler de vardı. Bunun önüne geçmenin bir yolu olarak 1942 yılında Saraçoğlu hükümeti tarafından çıkarılan, mecburi borçlanma olarak tasarlanan Varlık Vergisi birçok bakımdan önemli sonuçlar doğurmuştur. Ecnebi tüccarların sözle istenilen karşılığı sağlamayacakları düşüncesiyle vergiye dönüştürülen bir uygulama olarak hayata geçmiştir. Kanun servet ve kazançlar için kesin bir ölçü kabul etmeyerek mükelleften alınacak vergiyi takdire ve kanaate bırakmıştır. (Uran, 2017:314-315). Varlık Vergisi asıl olarak savaş koşullarından yararlanarak aşırı kazanç sağlayanlara yönelik bir uygulama olarak düşünülmüştü (Arslan, 2017: 227). Varlık Vergisi, bir defaya mahsus uygulanmak üzere, 1942'de Meclise sunularak kabul edilmişti (Resmi Gazete, 12 Teşrinisani 1942, sayı: 5255). Bu kanun çıkarılırken Milli Mücadele sırasında Anadolu'da tüccarların ve servet sahiplerinin verdikleri büyük ve şerefli imtihana atıflar da yapılmıştır (Bugün, 12 Sontesrin 1942).²⁴ Bu kanunla her vergi mükellefi tek tek değerlendirme yapan mahalli komisyonlarca takip edilmişti. (Keyder, 2007: 144). Bu vergide en büyük gelir oranı yüzde yetmiş ile İstanbul'da gerçekleşmişti. Yabancılar ve gayrimüslimler toplanan verginin yüzde 65'ini ödemişti. (Keyder, 2007: 144). Varlık vergisinin mükellefe tebliğini takiben kısa zaman içinde tahsili yoluna gidilmesi de bu kanunun zaaflarından olmuş, mükelleflerin sıkışmasına sebep olmuştu.

4. SONUÇ

Osmanlı döneminde başlayan savaşların getirdiği ağır yük altında ezilen halk yapılan çalışmalarla bir ölçüde bu yükten kurtarılmaya çalışılsa da bunda tam bir başarı sağlanamamıştı. Milli Mücadele süresince yaşanan ağır koşulların da etkisiyle oluşan yeni siyasi yapının birçok girişimi, yeni cumhuriyeti bir şekilde düzlüğe çıkarmak amacı gütsede ağır yara almış ekonomi, savaştan etkilenmiş nüfus ve üretimdeki büyük düşüş bu toparlanmayı zorlaştırmıştı. Buna rağmen bir ilerleme sağlanmışsa da 1929 Buhranı buna önemli bir sekte vurmuştur. 1930'lu yılların başında içe kapanık devletçi ekonomik düzen ile bir kapalı toplum ve kapalı ekonomi oluşunca siyasi çıkış olarak ilk fırsatta milletin bir arayışa girdiği muhakkaktır. Bu arayışın odak noktası ilk olarak Serbest Fırka ile kendini göstermiş, halkın mevcut hükümetten kaynaklanan memnuniyetsizliğine aranan çare yeni kurulan partiden beklenmiştir. Öyle ki Mustafa Kemal'in kontrollü

²³ Sıkıyönetim Kararı 25 Kasım 1940'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da onaylanmıştır.

²⁴ "Büyük çiftçi, tüccar ve emlak sahipleri için Varlık Vergisi konuldu" (Bugün, 12 Sontesrin 1942, Perşembe).

bir şekilde kurdurduğu bu partiye gösterilen ilgi mevcut yönetimi tedirgin etmiş ve parti kısa süre içinde fesih yoluyla kapatılmıştır.

1929 Buhranının getirdiği ağır yükü birçok çalkantıya rağmen atlatan genç Cumhuriyet, Tek Parti iktidarının yönetiminde 1930'lu yılları bazı iniş çıkışlarla tamamlayabilmişti. Fakat 1939 Eylül ayında başlayan II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ve 1940'lı yıllar boyunca yaşanan ağır koşullarla savaşın yıkıcı gücü ekonomiyi temellerinden sarsınca yapılan tüm çalışmalar ve alınan tedbirler birçok olumlu girişime rağmen halkın genel ihtiyaçlarına çare olamamıştı. Özellikle iâşe konusunda ortaya çıkan ağır tablo ve bunu tetikleyen üretim darlığı, enflasyon ekonominin en önemli çıkmazı haline gelmişti. Bunun sonucu da halkın Tek Parti iktidarına olan güveninin zayıflamasına ve ilk fırsatta alternatif bir hükümet arayışına girerek kendi mevcut durumunu iyileştirmesinin sağlanmasına yönelmiştir.

İâşe meselesi ve bu meselenin çözümüne yönelik çalışmalarda özellikle Refik Saydam Hükümeti döneminde yapılan girişimlerle belli bir ölçüde savaş koşullarının ağır yükü hafifletilmeye çalışılmış fakat Saydam Hükümeti'nden sonra iktidar olan Saraçoğlu kabinesinin gevşetilmiş serbest ekonomi anlayışı birçok fedakarlığın ve kazanımın heba olmasına neden olmuştur. İkinci dünya savaşının getirdiği şartlarda ülkenin içine düştüğü durum ve yönetilemeyen ekonomik kriz 1946 seçimlerinin ana etkileyeni olmuştur. Demokrat Parti'nin güçlü bir şekilde tercih edilmesinin en önmeli nedenlerinde biri, II. Dünya Savaşı boyunca uygulanan ekonomik tedbirlerdeki tutarsızlıklarla, halkı iâşesi konusunda yapılan çalışmalardaki yetersizlikler olmuştur.

Bu gün de önemli bir ekonomik krizin veya yaşanabilecek bir savaşın aynı sonucu sağlaması mümkündür. Fakat krizin yönetimi, halkın ikna edilişi ve krize yönelik alınacak tedbirlerde halkın kazanımlarının korunması, özellikle iâşe meselesi konusunda yapılacak çalışmalar farklı bir sonuç almayı mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

Arşivler:

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA 030-11-1-0-151-4-6

BCA 030-18-01-02-87-68-6

Resmi Yayınlar ve Kanunlar:

Resmi Gazete; 26.1.1940, Sayı: 4417

Resmi Gazete; 12 Teşrinisani 1942, Sayı: 5255

Ağnam Resmi Kanunu (1336). <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/Kanunlar-kararlar/kanuntbmmc001>.

Milli Korunma Kanunu (1940) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/Kanunlar_Kararlar/kanuntbmmc021

Gazeteler:

Akşam

Bugün

Cumhuriyet

İkdam

Vakit

Yarın

Gazete Yazıları:

“İngiliz Lirası dün 1045,5'a kadar yükseldi” (Cumhuriyet, 24 Teşrinisani 1929, Pazar).

“Kovadis sterlin ? 1074, İngiliz tereffüde devam ediyor” (Cumhuriyet, 2 Kanunuevvel 1929, Pazartesi).

“Tereffüe karşı ciddi tedbirler, ...İngiliz lirası dün 1110 kuruşa çıkmıştır, Maliye Müsteşarı Ali Rıza Bey alınacak tedbirlerle buhranın perdeyey zail olacağını söylüyor (Cumhuriyet, 5 Kanunuevvel 1929, Perşembe).

“Kış rüzgarı esiyor, havalar birden soğumuş hararet 9 dereceye düşmüştür. Mahrukat fiyatları yüksektir” (Cumhuriyet, 24 Teşrinisani 1929, Pazar).

“Maliye vekilimizin buhrana dair mühim beyanâtı ‘İstihsalat ve ihracatımızı arttırmak, ithalatımızı ise mümkün olduğu kadar indirmek!’ : Tatbiki elzem bir seferberlik (Cumhuriyet, 4 Kanunuevvel 1929, Çarşamba).

“K. Volpi Ankara’da vekillerimizi ziyaret etti (Vakit, 6 Teşrinisani 1929, Çarşamba).

“K. Volpi’nin beyanâtı: Türkiye hükümeti bana Cumhuriyet maliyesini alakadar eden bazı meseleler sordu”, Cumhuriyet, 4 Kanunuevvel 1929, Çarşamba).

“Hükümet Meclise İktisadi bir Program verecektir” (Yarın, 24 Kanunuevvel 1929, Salı).

“Yeni bir cidal açıyoruz: ecnebi mallara boykot,” (Cumhuriyet, 13 Kanunuevvel 1929, Cuma).

“Tasarruf hepimizin milli vazifesi haline gelmiştir; Tasarruf israftan ve lüzumsuz masraflardan sakınmakla başlar” (Cumhuriyet, 17 Kanunuevvel 1929, Salı).

“Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti ; İstanbul Şubesi Dün Teşekkül etti ve Heyeti İdare İntihabatı Yapıldı” (Yarın, 24 Kanunuevvel 1929, Salı).

“Gazi diyor ki: Azami tasarruf şiarı millimiz olmalıdır” (Cumhuriyet, 18 Kanunuevvel 1929, Çarşamba).

“Vatandaş yerli malı giy ve para biriktir. Tasarruf ve yerli malı haftası bu gün başladı” (Cumhuriyet, 12 Kanunuevvel 1930).

“Bazı eşya fiyatları dün yükselmeye başladı: Tacirler stok yapıyorlar”, “Yağ fiyatları yükseliyor” (İkdam, 2 Eylül 1939, Cumartesi).

“Başvekilin Türk milletine hitabesi: Bize gelecek herhangi taarruzun bertaraf edilmesi için çalışıyoruz. Bu gün harp hariciyiz ve öyle kalmak istiyoruz. Fakat vatan müdafaası için silaha sarılmak mecburiyeti bir hatırımdan çıkmamalıdır (Akşam, 3 Haziran 1940,Pazartesi).

“Milli İktisadi Koruma Kanunu Kabul Edildi” (İkdam, 19 İkinci Kanun 1940, Cuma) ;

“Milli Korunma Kanunu Dün Mecliste Kabul Edildi ; Başvekini nutku: Türk parasının kıymeti yerindedir. Altın Alacaklar aldanacaktır, Evvelki umumi harbin misalleri yaşanılmayacaktır (Akşam, 31 Kanunusani 1942, Cumartesi).

“Üç vekilin beyanâtı: İhtikarla mücadele işinde milletin hükümetle el ele vermesi lazımdır (Akşam, 1 Şubat 1942, Pazar).

“Memlekette ekmek meselesi diye bir şey kalmamıştır. Karne sayesinde %20 nispetinde bir tasarruf temin edilmiştir. Hükümet servet üzerine vergi koymayı hatırımdan geçirmemiştir. Kok kömürünü tasarruf ile kullanmak lazımdır” (Akşam, 1 Şubat 1942, Pazar).

“İaşe İşleri: Vilayetlerdeki İaşe Teşekkülleri İmkan Nispetinde Genişletilmelktedir” (Akşam, 2 Şubat 1942, Pazartesi).

“Her zırhı delen bir mermi bulunur” (Akşam, 5 Şubat 1942, Perşembe).

“Büyük çiftçi, tüccar ve emlak sahipleri için Varlık Vergisi konuldu” (Bugün, 12 Sontęşrin 1942, Perşembe).

Kitaplar:

Arslan, Gürbüz (2017). Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri 1886-1953, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Bakanlar, M. (1994). Milli Mücadele'nin Maddi Kaynakları (1919-1922), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 1 1923-1940, Ed. Bedirhan Toprak, YKY, İstanbul

Çavdar, T. (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960), İmge Kitabevi, Ankara

İmla Kılavuzu. (2015). TDK, Ankara.

Kayra, C. (2013) Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü Birinci Cilt: 1923-1950; Devletçilik, Altın Yıllar; Bozkırdaki Mucize, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.

Keskin, Ö. A. (2018). “Tek Parti Döneminde Bir Asker, Devlet Adamı ve Siyasetçi: İbrahim Şükrü Sökmensüer”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Keyder, Ç. (2007). Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul

Parasız, İ. (2004). Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Roberts, J.M (2017). Kısa Dünya Tarihi, Çev.; Mehmet Tanju Akad, İnkılap, İstanbul.

Uran, H. (2017). Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.